

УЛУҒ ДОНИШМАНДЛАР МАЪНАВИЯТ ВА ИЛМ-МАЪРИФАТ ХУСУСИДА

Сатторова Маликахон Абдугаффор кизи

Қарши халқаро университети “Ижтимоий фанлар” кафедраси ўқитувчиси

Мамлакатимизда илм-фанни янада раванқ топтириш, ёшларни чуқур билим, юксак маънавият ва маданият эгаси этиб тарбиялаш мақсадида юртбошимиз Шавкат Мирзиёев томонидан 2023 йилга “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили” деб ном берилди. Президентимиз шундай таъкидлайди: “Нафақат ёшлар, балки бутун жамиятимиз аъзоларининг билими, савиясини ошириш учун аввало илм-маърифат, юксак маънавият керак. Илм йўқ жойда қоқоқлик, жаҳолат ва албатта, тўғри йўлдан адашиш бўлади. Шарқ донишмандлари айтганидек, “Энг катта бойлик – бу ақл-заковат ва илм, энг катта мерос – бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик – бу билимсизликдир!”. Шу сабабли “ҳаммамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш узлуксиз ҳаётини эҳтиёжга айланиши керак.”⁶

Илм-маърифат, маънавиятнинг инсоният ҳаётидаги ўрни ҳақида биринчи Президентимиз Ислам Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч”, “Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз” каби яна кўплаб асарларида таъкидлаб ўтилган. Масалан И. Каримовнинг куйидаги сўзлари эътиборга лойиқдир: “Маънавият, маърифатни тарғиб қилиш ҳар бир зиёлининг виждон ишидир”.⁷ “Илму-маърифат эъзозланган мамлакатда ҳеч ким уруш ҳақида бош қотирмайди. Чунки илму-маърифат инсонни юксакликка кўтаради. XXI асрда, мен ишонаман, маданият учун, илму маърифат учун жонини берадиган ва буни ҳаётининг асосий мақсади қилиб қўядиган янги авлод пайдо бўлади.”⁸ “Жамият таракқиётининг асоси, уни муқаррар ҳалокатдан қутқариб қоладиган ягона куч – маърифатдир.”⁹ “Илм ва тафаккур одамлар қалбига нур, онгига зиё, хонадонига файз-барака келтирадиган буюк мўъжизадир.”¹⁰

“Маънавият “маъни”, “маъно” сўзларининг кўплик шакли бўлиб, инсоннинг маъноли ҳаёти ва фаолиятини билдиради. Инсон ўйлаб, фикрлаб, ҳис этиб амалга оширадиган ишларнинг барчаси маънавиятдир”¹¹. Маънавият одамнинг инсонийлигини намоён этадиган хусусиятлар – унинг ахлоқи, ҳар бир ишни онгли равишда ўйлаб, фикрлаб қилиши, билишга яратишга интилиши, ёмондан яхшини, жаҳолатдан маърифатни фарқлай олиши, англаб хулоса чиқара олиши каби ҳолатларда яққол кўзга ташланади. Инсонни юксак маънавиятга олиб борадиган йўл,

⁶ Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 25.01.2020

⁷ И.Каримов. Нутқлар,мақолалар,суҳбатлар. 15 жилдлик.1996-2007. Тошкент,“Ўзбекистон” нашриёти.

⁸ И.Каримов. Нутқлар,мақолалар,суҳбатлар. 15 жилдлик.1996-2007. Тошкент,“Ўзбекистон” нашриёти.

⁹ И.Каримов. Нутқлар,мақолалар,суҳбатлар. 15 жилдлик.1996-2007. Тошкент,“Ўзбекистон” нашриёти.

¹⁰ И.Каримов. Нутқлар,мақолалар,суҳбатлар. 15 жилдлик.1996-2007. Тошкент,“Ўзбекистон” нашриёти.

¹¹ “Ватан туйғуси” 6-синф ўқув қўлланма Х.Султонов,М.Қаршибоев Тошкент “Маънавият”2007 28-бет

албатта, илм-маърифат йўлидир. Агар инсон илм нури билан ўз йўлини ёритмаса, зулмат ва нодонлик кўчасида қолади. Киши қалбининг нури илм ва маърифат билан бақувват бўлади. Инсониятнинг қадри илм билан ҳосил бўлади. Қадим-қадимдан бери инсонлар илм олишга, юксак маърифат соҳиб бўлишга интилиб келдилар. Халқ орасида ҳам қадим замонлардан бери илмли кишилар улуғланиб келинган ва юксак билим ва маърифат соҳибларининг илмга даъват этувчи, маърифат ва маънавиятнинг инсон камолоти йўлидаги ўрни талқин этилган кўплаб ҳадис, ҳикмат, фикр ва мулоҳазалар, бир сўз билан айтганда “дурдона” лар мавжуд.

Буюк олим ва ҳадисшунос Ал-Бухорий ўз ҳадисларида маънавий поклик, ахлоқий камоллик ҳақида баён қилади. Ал-Бухорий ҳар бир одамни илмларни эгаллашга чорлаб, шундай дейди: “Расулуллоҳ айтганлар: Тушимда менга бир идишда сут келтиришди, қонгунимча ичдим, ҳатто тирноқларимдан сут чиққанини кўрдим”.

Саҳобалар сўрадилар: ”Ё Расулуллоҳ, сутни нимага йўйдингиз”, “Илмга”¹², - дедилар Расулуллоҳ.

Шарқ халқлари орасида Арастудан кейин “Иккинчи муаллим” номи билан машҳур олим Фаробий ўзининг “Бахт-саодатга эришув ҳақида”, “Фозил одамлар шахри”, “Ақл маънолари ҳақида” номли асарларида инсонга таълим ва тарбия бериш зарурияти ва бунинг учун нимага асосланиш лозимлиги, таълим-тарбия усуллари, ундан кутилган мақсад масалалари асосий ўринни эгаллайди. Фаробий билимдон, маърифатли, етук одамни тасвирлар экан, бундай дейди: “Ҳар кимки илм-ҳикматни ўрганаман деса, уни ёшлигидан бошласин, яхши ахлоқ ва одобли бўлсин, сўзининг уддасидан чиқсин, ёмон ишлардан сақланадиган бўлсин, барча қонун-қоидаларни билсин, билимдон ва нотик бўлсин, илмли ва доно кишиларни ҳурмат қилсин”.¹³

Қомусий олим Ибн Синонинг фикрича, илм-фанга интилиш инсоннинг энг олий маънавий ҳаракатларидандир. Чунки илм одамни маънавий юксакликка кўтаради, жамият равақининг асосий омили бўлиб хизмат қилади. Ибн Сино шундай дейди:

“Тарк қил бор нарсани, жон барчадан аълодурур,
 Жон камоли илмдандир, илмдандир сўлу соғ.
 Жон агар бир шиша бўлса, илм шам чироғ,
 Ҳикмати инсонни билгил ул чироқда мисли ёғ,
 Ул агар сўнса, сенинг ҳам ўлганингмас-му шу чоғ”.¹⁴

Буюк шоир ва давлат арбоби Алишер Навоий доимо халқни илм олишга, маърифатли бўлишга чақиради. Навоийнинг:

“Билмагани сўраб ўрганган олим,
 Орланиб сўрамаган ўзига золим.”
 “Оз-оз ўрганиб доно бўлур,

¹² Абу абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий, Ҳадис. Ал-жомийас-саҳиҳ. Т. Қомуслар. 1997. 25-боб, 20-бет

¹³ Ал-Фараби. Социально-этические трактаты. Алма-Ата. 199-бет

¹⁴ Аскар Зуннунов “Педагогика назарияси” Тошкент “Алоқачи” 2006.38-бет

Қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур”¹⁵ каби ҳикматли сўзлари халқ орасида кенг тарқалган. Бундан ташқари Навоий илм ўргатувчи устозларни ҳам қадрлаб, юксакларга кўтаради:

“Ҳақ йўлинда ким сенга бир ҳарф ўргатмиш ранж ила,
Айламак осон эмас онинг ҳақин юз ганж ила.”¹⁶

Буюк форс-тожик шоири Рудакий ҳам илм толибларига илм ўргатишни бахт билан қиёслайди: “Бошқалардан ўрганган, лекин бошқаларни ўргатмаган одам бахтсиздир. Мен бошқалардан ўрганиб, бошқаларга ўргатганлигим учун ҳам бахтлиман”.¹⁷ Рудакий шундай насиҳат қилади: “Илмдан яхшироқ хазина бўлмас,
Қўлингдан келганча тера олсанг бас!”¹⁸

Машҳур ўзбек олими Абу Райҳон Беруний ҳам билимли кишиларнинг ўз илмини бошқаларга улашиши, улар учун энг юксак бахт деб ҳисоблайди: “Менинг ниятим билимни тарқатишга қаратилган. Буни мен бахт деб биламан.”¹⁹

Билим шунчалик чексиз-ки унинг охирига етиб бўлмайди. Бу ҳақида олим ва шоир, форс-тожик адабиётининг буюк намоёндаси Умар Ҳайём шундай дейди:

“Дилим илмлардан маҳрум бўлмабди,
Бир сир қолмадики мафҳум бўлмабди.
Туну кун ўйладим етмиш икки йил:
Англадим – ҳеч нарса маълум бўлмабди.”²⁰

Шоир ва олим Абул Фароҳ билимни ёмғирга қиёслайди: “Доноликдан маҳрум кўнгил мурдадир. Аммо агар у билим билан бойитилса, бамисоли қақроқ ерга ёмғир ёққанидек, жонланади.”²¹

Таниқли ўзбек шоири, тарихчи, давлат арбоби Огаҳий илм-маърифат таърифини ўзининг қуйидаги мисраларида келтириб ўтган:

“Илм андоқ ганжи нофиъдур бани одамғаким,
Кимда ул бўлса, ики олам бўлур обод анга.”²²

Огаҳий яна бир тўртлигида илм ўрганиш учун донишмандларнинг оёқлари остига таъзим қилишга тайёр эканлиги ҳақида шундай ёзади:

“Эй келди фунуну илм таслим санга,
Қилмоқ манго лозим ўлди таъзим санга,
Гарчи йўқ эди қувват аёқимда, вале
Келдим бош ила олғоли таълим санга.”²³

Илм-маърифатли бўлиш бу бир машаққат, охири кўринмайдиган узун йўл. Инсон ўзи кўзлаган илм эгаси бўлганидан сўнг уни тўғри йўлда қўллай олиши ва

¹⁵ Қ.Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти, 2008. 128-бет

¹⁶ Қ.Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти, 2008. 191-бет

¹⁷ Қ.Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти 2008.115-бет

¹⁸ Қ. Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти 2008 232-бет

¹⁹ Қ. Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти 2008 229-бет

²⁰ Қ.Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти 2008. 116-бет

²¹ Қ.Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти 2008. 118-бет

²² Қ. Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти 2008. 238-бет

²³ Қ. Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти 2008. 123-бет

илмга амал қилиши лозим. Буюк шарқ шоири Саъдий бу борада шундай дейди: “Икки киши бесамар иш қилган ва бенаф ташвиш чеккан: уларнинг бири бойлик тўплаб, фойдалана билмаган ва ановиси эса илм ўрганиб, унга амал қилмаган.”²⁴

Шоир Ҳусрав Дехлавий илмли инсон ҳақида бундай дейди:

“Одамнинг шарафи илмин кўплиги,
Кимки донодир, мен шунинг қули.
Ким мансаб қидирди, илми бўлмади,
Бадрабхона ундай мансабнинг йўли.”²⁵

Буюк ўзбек саркардаси Амир Темур марказлашган мустақил, қудратли давлат барпо этди ва бу давлатда илм фанга алоҳида эътибор қаратади. Амир Темур замонида кўплаб фанларда, айниқса, тарих илми, тарихшунослик соҳасида муҳим ишлар қилинди: “Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаъ ас-саъдайн ва мажмаъ ал-бахрайн” (“Икки саодатли юлдузнинг чиқиши ва икки денгизнинг кўшилиши”), Ҳофизи Абрунинг “Зубдат ат-таворих” (“Тарихлар сараси”), Шарофиддин Али Яздийнинг “Зафарнома” асарлари юзага келди.”²⁶

Амир Темур ҳукмронлиги даврида Туркистон замини йирик илм-фан ва маданият ўчоғига айланди. Соҳибқирон шундай таъкидлайди: “Авлодлар хотирасида қилинган ишлардан кўра яратилган илм хазинаси абадий сақланиб қолади.”²⁷

Ўзбек шоири ва публицист Фурқат таълим ва тарбиянинг инсон ҳаётидаги ўрни, ижтимоий аҳамияти юксаклигини, давлат сиёсати даражасида муҳимлигини чуқур ҳис қилган ҳолда ақлий тарбияга алоҳида эътибор беради. У дейди:

“Жаҳон басту кушоди илм бирла,
Нодур дилни муроди илм бирла.
Кўнгулларни сурури илмдандур.
Кўрар кўзларни нури илмдандур.
Керак ҳар илмдин бўлмоқ хабардор,
Булар ҳар қайси ўз вақтида даркор.”²⁸

Таниқли педагог ва маърифатпарвар Абдулла Авлоний “Биринчи муаллим”, “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”, “Иккинчи муаллим”, “Мактаб гулистони” каби асарларида илм-фанни, мактаб ва маорифни улуғлаб, халқни илм ва маърифатли, маданиятли бўлишга чақиради. “Ал-ҳосил тарбия бизлар учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидур” деб уқтиради, Авлоний. “Илм инсонларнинг мадори, ҳаёти, раҳбари нажотидур. Илм дунёнинг иззати, охиратнинг шарофатидур. Илм инсон учун ғоят олий, муқаддас бир фазилатдур. Илмсиз инсон мевасиз дарахт каbidур. Авлоний илмнинг инсон учун фойдасини айтиб, “Бизларни жаҳолат, қоронғуликдан қутқарур... Алҳосил бутун ҳаётимиз, саломатимиз,

²⁴ Қ. Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти 2008 241-бет

²⁵ Қ. Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти 2008 200-бет

²⁶ Аскар Зуннунов “Педагогика назарияси” Тошкент “Алоқачи” 2006. 41-бет

²⁷ Қ. Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти 2008 229-бет

²⁸ Фурқат. Икки томлик танланган асарлар. 2-том 1960 Ўзбекистон давлат бадиий адабиёт нашриёти 10-бет

саодатимиз, сарватимиз, маишатимиз, ҳимматимиз, ғайратимиз, дунё ва охиратимиз илма боғлидур”,²⁹ - дейди.

Бугунги кунда маънавиятли, маданиятли, илм ва маърифатли бўлиш давр талаби. Биз ёшлар илм-фан, маърифат, маданият тараққий топган шундай замонда яшаймиз. Давлатларнинг жаҳон миқёсидаги ўрни ҳам айнан шу илм-маърифат, маданият қанчалик даражада тараққий топганлиги билан ўлчанаётган бир даврда бизнинг юртимизда ҳам таълим ва фан соҳаларига юксак эътибор қаратилмоқда. Юртбошимиз ўзбек ёшларининг ҳар соҳада йетакчи бўлишлари учун ташаббуслар билан чиқмоқдалар. Мозийга назар соладиган бўлсак, хавас қиладиган, ўрناق оладиган ота-боболаримиз ва уларнинг бой мероси биз ёшлар учун тўғри йўл кўрсатадиган бир маёқ мисолидир. Юқорида келтирилган илм ва маърифат, маънавият ҳақидаги фикрлар денгиздан бир томчи холос. Шундай буюк бир меросга ворис бўлиб, юртимизда бугунги кунда ёшларга берилаётган имкониятлардан имкон қадар фойдаланиб, буюк тарихга муносиб, буюк келажак яратмоғимиз лозим. Имом ал Бухорий айтганидек: “Дунёда илмдан бошқа нажот йўқ ва бўлмағай”.³⁰ Шундай экан илм олиш, юксак маърифат ва маънавият эгаси бўлиш энг олий мақсадимиз бўлсин.

²⁹ Абдулла Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” 17-бет

³⁰ Қ. Аллаев “Дурдоналар” Фан ва технология нашриёти 2008 180-бет